

**СУБСФЕРА «ЗЯМЛЯ» Ё БЕЛАРУСКАЙ КАНЦЭПТАСФЕРЫ:
АКТУАЛІЗАЦЫЯ І ТРАНСФАРМАЦЫЯ
(на матэрыяле «СБ. Беларусь сегодня»)**

Спрабуючы спасцігнуць навакольны свет, чалавек не можа ахапіць рэчаіснасць цалкам, працэс пазнання і канцэптуалізацыі носіць паступовы, прагрэсіўны характар. «Сучасны чалавек адкрывае для сябе акаляючы свет па законе выпадку, у працэсе спроб і памылак... Сукупнасць яго ведаў вызначаецца статыстычна. Ён чэрпае іх з жыцця, з газет, са звестак, здабытых па меры неабходнасці. Толькі набіраўшы пэўны аб'ём інфармацыі, ён пачынае выяўляць схаваныя структуры» [7, с. 45]. Вынікі канцэптуалізацыі рэалізуюцца ў мове, паколькі яна з'яўляецца адной з найбольш істотных знакавых сістэм, якія садзейнічаюць станаўленню менталітэту народа. Носьбіты мовы, якая абслугоўвае пэўную культуру, цалкам валодаюць сэнсамі культурна важных канцэптаў. Як заўважае Ю. Сцяпанаў, канцэпт складаецца з пластоў рознага часавога паходжання, у гэтым сэнсе натуральна ўяўляць яго эвалюцыю як пэўную паслядоўнасць, пераемнасць формы і зместу [10, с. 61]. Канцэпт з'яўляецца глыбіннай скарочанай сэнсавай структурай, «у аснове сваёй інтуітыўнай і неўсвядомленай», аднак «у працэсе стварэння тэксту адбываецца “сканіраванне” канцэпту» [3, с. 63] і далейшае яго разгортванне ў моўнай прасторы.

Акадэмік Д. Ліхачоў у працы «Канцэптасфера рускай мовы» (1993) увёў у навуковы зварот паняцце *канцэптасфера*. «Канцэптасфера якой-небудзь нацыянальнай мовы ёсць “catalogue

raisonne” ўсяго разумовага, духоўнага багацця нацыі» [5, с. 156]. Ключавыя словы – «вербальная форма канцэптаў, якія складаюць канцэптасферу нацыянальнай свядомасці» [12, с. 134]. Канцэпт вынікае не непасрэдна са значэння слова, а з’яўляецца вынікам сутыкнення слоўнікавага значэння слова з асабістым і народным вопытам. Таму і канцэптасфера нацыянальнай мовы, на думку Д. Ліхачова, тым багацейшая, чым багацейшая ўся культура нацыі – яе літаратура, фальклор, навука, выяўленчае мастацтва, яна суадносная з усім гістарычным вопытам нацыі, і асабліва рэлігіяй [6, с. 282]. Нацыянальная культура з’яўляецца матэрыяльнай і духоўнай каштоўнасцю народа і вербалізуецца ў нацыянальнай мове, якая змяшчае ключавыя канцэпты культуры, транслюючы іх у знакавым увасабленні. Канцэпт свайго роду «ўніверсальны код нацыянальнай культуры» [4, с. 10], «згустак культуры ў свядомасці чалавека; тое, у форме чаго культура ўваходзіць у ментальны свет чалавека, і тое, праз што чалавек сам у яе ўваходзіць» [9, с. 40]. Такім чынам, канцэптасфера мовы – гэта па сутнасці канцэптасфера культуры [6, с. 284].

Асабліваю цікавасць для даследавання канцэптасферы ўяўляе фразеалогія, бо ў ёй сінтэзаваны веды пра найўнюю карціну свету і ўсе віды адносінаў суб’екта да яе фрагментаў. Па словах В. Тэлія, «фразеалагічны склад – гэта люстэрка, у якім лінгвакультурная супольнасць ідэнтыфікуе сваё нацыянальнае самаўсведамленне» [11, с. 9]. У гэтым сэнсе фразеалагізмы набліжаюцца да «своеасаблівых культурных знакаў, архетыпаў культуры, якія выклікаюць у нас гаму асаўяцый, дапускаючы магчымасць перасемантызацыі» [1, с. 142].

На матэрыяле беларускіх этнаграфічных крыніц (прааналізаваны 6032 фразеалагічныя адзінкі, 8325 прымавак і прыказак) намі зроблена спроба апісаць нацыянальную канцэптасферу беларусаў, створаную рэсурсамі мовы ў суадносінах з сацыяпсіхалагічным складам этнасу. Вызначаныя частотна-статыстычным метадам ключавыя паняцці (канцэпты) выразна паказваюць на праявы этнапсіхалагічнага складу беларускага народа, характарызуюць яго маўленча-мысленчую дзейнасць. У мэтах выявіць змены, якія адбыліся на пачатку

новага стагоддзя ў сучаснай канцэптасферы, мы параўналі частотнасць выкарыстання шэрагу ключавых канцэптаў нацыянальнай лагасферы і лагасферы сучасных СМІ, паколькі на сучасную канцэптасферу вялікі ўплыў робіць масавая камунікацыя як асаблівы від сацыяльных зносінаў. У мове газет матэрыялізуецца грамадскае ўяўленне пра рэчаіснасць, адлюстроўваюцца сучаснае жыццё і паводзіны людзей. Як слухна заўважаў беларускі мовазнаўца Б. Плотнікаў, мова СМІ зрабілася самай масавай разнавіднасцю, сродкам сацыяльнага існавання і функцыянавання мовы, магутным інструментам уздзеяння [8, с. 69]. Медыякантэкст стварае ўмовы для адекватнага разумення культурнага канцэпту, дазваляе ахарактарызаваць нацыянальную ментальнасць, вызначыць асаблівасці развіцця маўленча-мысленчай культуры беларускага народа. Так, мы звярнуліся да сайта газеты «СБ. Беларусь сегодня» з мэтай выявіць канцэпты культурнага плана субсферы «зямля», якія выконваюць функцыю захавання і адлюстравання нацыянальнай ментальнасці, традыцый, гісторыі, культуры народа, ахарактарызаваць змены ў іерархіі каштоўнасцяў.

Вывучэнне фальклорных адзінак дае падставы вылучыць дамінантны канцэпт *зямля* як феномен культурнай спадчыны, каштоўнасць маральна-імператыўнага зместу, сакральную, святую. *Зямля* як *сімвал жаночага пачатку* ва ўяўленні продкаў паўстае жывой істотай – *маці ўсяго жывога*. «Зямля – матка, і корміць, і поіць, і адзявае», «Зямля – нас усіх маці, яна нас усіх корміць, яна нас прыгорне». Для беларусаў як *земля-робчага народа зямля* была і *асноўнай крыніцай дабрабыту і найважнейшай каштоўнасцю*. «Ня можна і брату верыць, калі зямлю мерыць». У зычэннях *зямля* выступае *эталонам багацця*: «Будзь багатым, як зямля!». Шчырая любоў і павага да *зямлі ў значэнні Радзімы* – адна з галоўных рыс беларускага менталітэту. «Чалавек без радзімы, што салавей без песні». За-востранае пачуццё любові да свайго роднага кутка абумовіла рэзкае размежаванне паняццяў *свайёй і чужоай зямлі*. У склад семантычнага поля *свая зямля*, паводле фальклорных крыніц, уваходзяць наступныя словы-характарыстыкі: *бацькаўшчына, сваё гняздо, свой род, родная староначка, родны бок, родны*

край, дом, зямелька, свой куток, радзінка, радзіма, матка. «На радзіме і паміраць лягчэй», «Усюды добра, а дома лепей», «Усякаму міла свая старана», «Родная зямелька як зморанаму пасцелька» і інш. Слова *радзінка* перадае найвышэйшую ступень павагі і любові да роднай зямлі. У беларусаў існуе маўленчая формула «абяцаная зямля», у якой зямля ўзводзіцца ў абсалют, асацыіруецца з раем, усведамляецца адзінай марай чалавека. Найбольш частотныя канцэпты субсферы «зямля» наступныя: зямля – 100, месца – 65, поле – 53, край – 26, старана – 24, глеба – 18, гаспадарка – 15, ніва – 7, радзіма – 7. Варта заўважыць, што лексемы «Беларусь», «беларус», «беларускі» фактычна не сустракаюцца ў прааналізаваных крыніцах, што звязана, на нашу думку, яшчэ са слабой ідэнтыфікацыяй сябе як асобнай нацыі ў народнай свядомасці.

У сучасным друку канцэпты *Беларусь – Радзіма – Айчына – Бацькаўшчына* з’яўляюцца асноўнымі семантычнымі цэнтрамі ментальнага поля «зямля». Параўнайце: па запыту на сайце «СБ» на ключавое слова «зямля» прапаноўваецца 2088 артыкулаў, на лексему «радзіма» – 794, а на «Беларусь» – 44316 (што ў 20 разоў болей, чым на першы канцэпт, і ў 50 разоў, чым на другі). Частотнасць гэтага слова цалкам суадносная з яго месцам у беларускай культуры, з яго ключавым статусам у нацыянальнай лагасферы, бо для нашага народа «главное – любовь к Родине» (СБ. 2011. 5 июля). Адпаведна, павялічваецца ў друку колькасць вытворных слоў: канцэпт «беларускі» сустракаецца ў 42634 артыкулах, канцэпт «беларус» – у 44344. Гэтыя факты сведчаць пра змены, якія адбыліся ў свядомасці беларусаў, у разуменні імі сваёй нацыянальнай адметнасці, у іх нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. СМІ, адзначае С. Дубовік, – «жывы арганізм, які аператыўна рэагуе на сацыяльна-палітычныя працэсы, што адбываюцца ў краіне і ў свеце. Нязменнай застаецца канцэптуальная ўстаноўка на ўсебаковае і праўдзівае асвятленне нашай рэчаіснасці» [2, с. 18]. *Беларусь* у матэрыялах «СБ. Беларусь сегодня» паўстае як шматзначнае ключавое паняцце: «Маленькая страна, никому не угрожает, ни одного солдата не посылала за свои пределы ...мирная, спокойная, выполняет все международные обязательства, торгует более

чем с полуторастами различными странами на Западе и Востоке. Культурная, образованная страна. Ни национальных, ни религиозных притеснений. И дела у нее идут хорошо, и народ отнюдь не бедствует, а совсем наоборот – такой жизни, такого обеспечения продуктами, товарами, такого внимания к людям никогда еще здесь не было» (СБ. 2006. 27 кастр.). Багацце маўленчых формул сведчыць пра высокі ўзровень мысленчай культуры выдання, пра імкненне да аднаўлення страчаных каштоўнасцяў, рэстаўрацыі іх багатай семантыкі, да новага асэнсавання рэчаіснасці, прадыхтаванага самім жыццём.

Такім чынам, наша рэчаіснасць адлюстроўваецца ў СМІ праз сістэму канцэптаў. Менавіта медыйная канцэптасфера сёння, у час фарміравання інфармацыйнага грамадства, мае найбольшы ўплыў на канцэптасферу носбітаў культуры і здольная не толькі ўздзейнічаць на свядомасць чалавека, але і вызначаць маўленча-мысліцельныя паводзіны соцыуму, фарміруючы нацыянальную карціну свету.

Літаратура

1. Аксамітаў, А.С. Беларуская фразеалогія ў граматычным, семантычным і функцыянальным аспектах / А. Аксамітаў // Слова беларускае. З гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – С. 142–157.
2. Дубовик, С.В. К концепции информационной деятельности государства / С.В. Дубовик // Современная журналистика : методология, творчество, перспективы : сб. науч. ст. / редкол. : Н.Т. Фрольцова (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2008. – С. 7–21.
3. Красных, В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) / В.В. Красных // Вест. МГУ. Сер. 9. Филология. – 1998. – № 1. – С. 53–71.
4. Крук, Я. «Я з словам, Бог – з помаччу» / Я. Крук // Магія слова чароўнага. – Мінск : ІПК адукацыі, 1995. – С. 5–54.
5. Лихачёв, Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1993. – № 1. – Т. 52. – С. 3–9.
6. Лихачёв, Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280–288.

7. Моль, А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 370 с.
8. Плотнікаў, Б. Кароткая гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства / Б. Плотнікаў // Роднае слова. – 2002. – № 10. – С. 66–69.
9. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Яз. рус. культуры», 1997. – 824 с.
10. Степанов, Ю.С. Концепт / Ю.С. Степанов // Константы: Словарь русской культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – С. 43–86.
11. Телия, В.Н. Русская фразеология : семант., прагм. и лингвокультурол. аспекты / В.Н. Телия. – М. : Школа «Яз. рус. культуры», 1996. – 285 с.
12. Цветкова, М.В. «Ключевое слово» и перевод поэтического текста (на примере стихотворения Марины Цветаевой «Попытка ревности») / М.В. Цветкова // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 2002. – № 2. – С. 133–142.